

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари. -2020. -№ 1(1).

ISSN: 2181-1342 (Online)

<https://scienceproblems.uz>

Фалсафа фанлари

**АЛИШЕР НАВОЙНИНГ ОИЛА ВА НИКОҲГА ДОИР ҲИКМАТЛАРИ
(“Маҳбуб ул-қулуб” (Кўнгилларнинг севгани) асари мисолида)**

Турсунов Бахтиёр Темурович

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Бухорий
халқаро илмий-тадқиқот маркази илмий котиби

**ПОУЧЕНИЯ АЛИШЕРА НАВОИ, КАСАЮЩАЯСЯ СЕМЬИ И БРАКА
(на примере произведения «Махбуб уль-кулуб» (Возлюбленная сердец))**

Турсунов Бахтиёр Темурович

ученый секретарь Международного научно-исследовательского центра Имама
Бухари при Кабинете Министров Республики Узбекистан

**TEACHINGS OF ALISHER NAVOI CONCERNING FAMILY AND
MARRIAGE (on the example of his work “Mahbub ul-kulub” (Beloved by
Hearts))**

Tursunov Bakhtiyor Temurovich,

Scientific Secretary at Imam Bukhari International Scientific Research Center under
the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.

Иқтибос келтириш учун / For citation / Для цитирования:

Турсунов Б.Т. Алишер Навоийнинг оила ва никоҳга доир ҳикматлари (“Маҳбуб ул-қулуб”
(Кўнгилларнинг севгани) асари мисолида) // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари.
– 2020. – № 1(1). – Б. 95–101. <https://doi.org/10.47390/A1342112020N11>

*Аннотация. Мақолада Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб” асаридаги оила ва
никоҳга доир панду-насиҳатлари синергетика тамойиллари асосида таҳлил этилади.
Шунингдек, оилага эр-хотиннинг яхши феъл-атворидан етадиган саодатлар ва аксинча ёмон
хулқдан етадиган ҳалокатлар тавсифланади.*

Калит сўзлар: яхши феъл-атвор, ёмон феъл-атвор, келажакнинг бугунга таъсири, мураккабликдаги соддалик, соддаликдаги мураккаблик.

Аннотация. В статье на основе синергетических принципов анализируются советы Алишера Навои, касающиеся семьи и брака на примере произведения «Махбуб уль-кулуб». В частности, описывается то, как хорошее поведение пары приводит к счастью и, наоборот, как проблемы, возникшие из-за плохого поведения пары, приводят к разрушению брака.

Ключевые слова: хорошее поведение, плохое поведение, влияние будущего на настоящее, простое в сложном, сложное в простом.

Abstract. The article analyzes the advice of Alisher Navoi concerning family and marriage based on synergetic principles on the example of the work "Mahbub ul-kulub". The family is considered to be blessed with the couple's good behavior and, conversely, devastated by the it's bad behavior.

Keywords: good behavior, bad behavior, the influence of the future on the present, the simplicity in complexity, the complexity in simplicity.

DOI: 10.47390/A1342112020N11

Маълумки, ёш авлод тарбияси масаласи ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо биз яшаётган XXI асрда бу масала ҳақиқатан ҳам ҳаёт-мамот масаласига айланиб бормоқда. “Тарбия қанча мукамал бўлса, халқ шунча бахтли яшайди”, дейди донишмандлар. Тарбия мукамал бўлиши учун эса бу масалада бўшлиқ пайдо бўлишига мутлақо йўл қўйиб бўлмайди. Барчага аён, ҳозирги кунда дунё миқёсида бешафқат рақобат, қарама-қаршилик ва зиддиятлар тобора кескин тус олмоқда. Диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, одам савдоси, ноқонуний миграция, «оммавий маданият» каби хавф-хатарлар кучайиб, одамзот асрлар давомида амал қилиб келган эътиқодлар, оилавий қадриятларга путур етказмоқда. Мана шундай ва бошқа кўплаб таҳдидлар инсоният ҳаётида жиддий муаммоларни келтириб чиқараётгани — айна ҳақиқат ва буни ҳеч ким инкор этолмайди” [6], дея таъкидлаган эди Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзеев.

Дарҳақиқат, замонавий билим ва кўникмаларга эга, мамлакатнинг муносиб келажаги учун жавобгарликни ўз зиммасига ола биладиган барқамол, мақсадга интилувчан ва серғайрат ёшларни тарбиялаш мамлакатни барқарор ва илдам ривожлантиришнинг энг муҳим шартидир. Зеро, “ҳар бир миллатнинг саодати, давлатларнинг тинчлиги ва роҳати ёшларнинг яхши тарбиясига боғлиқдир” [1].

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, соғлом, барқарор, бахтли оилаларда тарбияланган болалар одатда ўзларининг наъмунали хулқи, билими, интилувчанлиги, масъулиятни чуқур ҳис этиши билан ажралиб туради. Шубҳасиз, бундай ёшлар жамиятнинг келгуси тараққиёти учун катта самара

беради. Аксинча, муаммоли, нотинч ва руҳий тушкун оилаларда ўсган болалар феъл-атворида эса худбинлик, ишончсизлик, умидсизлик, шафқатсизлик, зўравонлик каби салбий сифатлар устунлик қилади. Бугун турли хил жинойтларга қўл ўраётган ёшларнинг аксариятини ана шундай беқарор оилаларда ўсганлар ташкил этмоқда.

Афсуски, Ўзбекистонда оилавий ажримлар даражаси ҳамон юқориликча қолмоқда. 2019 йилнинг 11 оyi давомида мамлакатда 277 минг 420 та никоҳ қайд этилган ҳолда, 28 минг 755 та оила, асосан ёшлар ўртасида ажримлар юз берган. Маълумотларга кўра, 2017 йилда никоҳлар ва ажримлар сони мос равишда 306,2 минг ва 31,9 мингни, 2018 йилда эса 311,3 минг ва 32,3 мингтани ташкил этган [4].

Айни бу ҳолат аксарият ёшлар турмуш қуриш масъулиятини етарли ҳис этмаслигини, ҳуқуқ ва мажбуриятларини яхши англамасликларини, уларда бу борада билим ва ҳаётий тажриба етишмаслигини кўрсатмоқда.

Шу нуқтаи назардан қараганда, улуғ аждодларимизнинг бой маънавий меросида, хусусан, Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб” [2] асарида илгари сурилган ижтимоий ҳаётнинг кўпгина муҳим масалалари қаторида оилавий ҳаётга оид қимматли панду-насиҳатларини ёшлар онги ва қалбига сингдириш долзарб аҳамият касб этади.

Дарҳақиқат, “Ёшларимиз Навоийни қанчалик чуқур ва пухта билса, маърифат, эзгулик, комиллик сирларини ўшанча кенгроқ эгаллайди. Навоийнинг сўзлари дилига ўрнашган одам, ўзи истасин-истамасин одамийлик шарафи ва куч-қувватини идрок этади. Навоий сабоқларига амал қилган киши ўз-ўзидан халқ дарду ташвишларини енгиллатишга бел боғлайди, фикрни – фикрсизликка, илм-маърифатни – нодонликка ва жаҳолатга қарши қуроқ ўрнида ишлатади” [3].

“Маҳбуб ул-қулуб” асарининг “Уйланиш сифати ва хотинлар зикрида” деб номланган фаслида иқболли келиндан оила хонадонига етадиган саодатлар ва шунингдек, ноқис феъл-атвор соҳиби бўлган бекалардан етадиган ҳалокатлар ҳақида баён қилинади [2, 55-57 б.].

Алишер Навоийнинг маълум қилишича, - “Кадхудолик (оила бошлиғи) бўлиш қутулиб бўлмайдиган балога мубтало бўлмоқдир. Уйланиш бошдан-оёқ алам ва озордур. Агар келин яхши бўлса, барча ҳолатларда сенга ҳамдам бўлади. Уйнинг осойишталиги ҳам, хонадон орасталиги ҳам ундандир. Чиройли бўлса, кўнгилга ёқимлидир ва солиҳа бўлса, жонга ёқимлидир. Оқила бўлса, рўзғорда интизом бўлади, уй анжомлари тартибда ва саранжом бўлади. Бу навъ жуфт кишига қовушса, иқболли хотин қўлга тушса, у яширин ғамингга шерикдир ва пинҳон дарду машаққатингга ҳар қандай жафо тушса ҳам дардкашингдир. У кажрафтор фалақдан бошингга ҳар бало келса, кўмақдошинг бўлади. Кўнглингга

ғам тушса, у ҳам ғам чекади, баданингга заифлик етишса, унинг ҳам жони ҳалак бўлади. Агар ҳусну жамоли ўртача бўлса, унинг ҳамфикрлиги риштаси муҳолифатга (тескари, зид) айланмаслиги учун эҳтиётлик ва умид-ла, у билан яшаш керак ва шунда ҳикмат ва кўмак билан тириклик – ҳаёт ўтади” [2, 55 б.].

Ҳазрат Навоий оила қуриш киши зиммасига улкан масъулият юклашига ва айниқса оила бошлиғидан катта куч-ғайрат ва шижоат талаб этилишига, оилавий ҳаётнинг ўзига яраша ташвиш ва қийинчиликлари бисёрлигига, турмушнинг ўта мураккаблигига ишора қилмоқда. Мураккаблик эса синергетиканинг тадқиқот объектларидан бўлиб, мутафаккир ушбу мураккабликни баратараф этишнинг осон йўллари кўрсатиб беради. Чунончи, киши аввало солиҳа ва оқила келин танлаш орқали турмушнинг барча ҳолатларида ўзига ҳамдам, ҳамфикр, кўмакдош шерик топади. Натижада оилавий ҳаётнинг кўпгина қийинчиликлари осон ҳал этилиб, турмуш осуда ва саодатли кечади.

Шунингдек, шоир “Уйланган кишининг баъзи қийинчиликлари осонлик билан битади. Аммо қийинчиликлар осонлик билан битаверса, уларнинг ташвиши ҳам чиқаверади. Бундай ҳолда, ташвишларни бартараф этишда сабр қилса ва ҳар хил воқеаларга парво қилмаса, турмуш тинч-осойишта кечади. Лекин хотин шармсиз бўлса, кўнгил ранжийди. Хотин ёмон, қабиҳ ишлар қилувчи бўлса, ундан руҳ азоб чекади, тили аччиқ бўлса, кишилар кўнглини яралайди. Ёмон ишларни қилса, эрига юз қаролик келтиради. Худо сақласинки, мурасасиз жуфтлик хонадонга ҳалокат келтиради. Майхўр бўлса, уй хароб бўлади, ахлоқсиз бўлса, оилага расволик келтиради. Юқорида зикр этилган яхши хотин юз йилда бир туғилади, юз минг кишидан битта чиқади. Кимга шундай хотин йўлиқса, унинг тожиги безак бўлсин ва бу саодат унга муборак бўлсин” [2,5 б.], - дея қайд этади.

Навоий яхши келинга уйланиш кишига келгусида ҳаёт қийинчиликларини осонлик билан енгиш имконини беришини, аммо киши турмуш ташвишларига доим тайёр туриши лозимлигини, шунингдек, бўлажак ташвиш ва қийинчиликларни оқиллик ва сабр-қаноатлилик билан бартараф этиш мумкинлигини уқтирадики, бу синергетиканинг келажакни бугунга таъсири тамойилининг акс этишидир.

Хотиннинг ҳаёсиз, тили аччиқ, мурасасиз, ахлоқсиз ва майхўр бўлишидан оилага кўп расволиклар ва ҳалокатлар етишидан огоҳлантирган шоир, ҳаётда яхши хотинлар кам учраши сабабидан киши уйлангач, тақдирига, қисматига шукр қилиб, оқиллик билан мурасаю-мадора қилиб яшаш, хотинга яхши муомалада бўлиш, камчиликларига сабр қилиш, баъзи хатоларидан кўз юмиш орқали, энг муҳими, оилани сақлаб қолишга даъват этади. Мутафаккир

ижтимоий зулмни, ёмонликни эзгулик ва яхшилик орқали тийиб қўйиш йўллари асослаб беради.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, инсон фитрати, кишининг табиати битта никоҳ учун мослашган бўлиб, никоҳлар сони кўпайиб боргани сайин инсоннинг сабр-тоқати ҳам, шарм-ҳаёси ҳам, ҳурмат-иззати ҳам камайиб боравериши тажрибада кўп кўрилган. Шу боис, мутафаккир арзимас важлар билан муқаддас қадрият саналмиш - никоҳ ва оилани пароканда қилинишидан сақланишга чақиради.

Шунингдек, шоир - “Бундай тоифани Тангри таоло ноқис (*камёб*) яратиб, зотларидан ростлиги камолотини аритибдур. Феълларини ёқимсиз ва кўп эранларни (*улуғ зотларни; авлиёларни*) улар олдида соқов ва ҳаммол қилибдур. Касблари – фитна ва макр, афсун ва найранг эса уларнинг ниятидир. Тангри таоло берган ниятларга норози бўлади ва халқ томонидан берилган яхшиликларга кўрнамаклик қилади. Уларнинг динлари - қироат қилмаслик, ноинсофлик – қоидалари. Хушёрлари жаҳолат майидан маст, мастлари майпараст ва маъшуқапараст” [2, 56 б.], - дея келтиради.

Навоий ёмон хотинларга хос сифатларни санаб ўтар экан, феълларининг ёқимсизлиги, касбларининг фитна ва макрдан иборатлигини, яратганнинг иноятига ношукрлигидан ва халқдан кўрган яхшиликларга кўрнамаклигидан, ноинсофликлари олдида ҳатто улуғ зотлар ва авлиёлар ҳам ожизлигини, хушёрларини ҳам билимсизлик ва жаҳолатпарастликдан сархўш эканликларини айтади.

Жумладан, шоир “Кўзлари нуқул кишиларнинг айбини кўради, хунарлари - айб қилиш. Макру фирибда сеҳргар. Бегуноҳларни ғийбат билан ўлимгача олиб борадилар ва бегуноҳларга ёлғондан тухматни ростга ўхшатиб юборадилар. Ҳақликларини даъво қилишлари таъсирли, ботилдан қайтмоқлари мушкулдир. Тезлик билан юз қизартирмоқ уларга зийнатдир, сўз асносида юзига қора тиламаклик – уларнинг одати. Ҳийлалари ўргимчак тўридан пардапўш қилишдир ва кишига шундай пардадор керакки, у эски мешга ғоза (*уна*) суртгай ва қалтирайдиган бошга жиға (*бош кийимга тақиладиган, уқпар ва қиммат баҳо тошлар билан безатилган зийнат буюми*) санчгай, аълоси шулки, тақдир бундай бошни ажал тоши билан янчгай” [2, 56 б.], - деб ёзади.

Буюк шоир иқболсиз хотинларга хос салбий сифатларни таърифлаб, кўзлари фақат кишиларнинг айби ва камчиликларини кўрадиган, юмуши айб ва гуноҳ қилишдан иборат бўлган, макру фирибда тенгсиз, бегуноҳларни ғийбат ва ёлғон тухмат билан ўлимгача олиб борадиган, ҳақликларини даъво қилишда ҳаёсизликни, ноҳақликдан қайтмоқликлари мушкуллигини, обрўсизлантириш орқали юз қизартиришни ўзига зийнат ва қабих сўзлар билан ўзгалар юзига қора

суртишни ўзига одат деб биладиган хотинларга фақат сабр-қаноат ва мураса қилиш лозимлигини қайд этади. Мутафаккир сабр-қаноат ва мураса кишиларнинг ўзаро муносабатларига оид ҳар қандай мураккабликни бартараф этишнинг содда йўли сифатида илгари сурилади.

Алишер Навоий шунингдек, - “Бу тоифадаги қари бир югурдакки, у ясанишга мойил ва арпа ея олмайдиган эшакдурки, шу ҳолида нақшинкор тош ва жиғага талабгордир. Бундай хотинларнинг эрлари уларнинг юк тортадиган эшакларидур ва ожиз, қурумсоқ қулларидир, балки югурдакларидир. Бундайларнинг тафовутлари эса беҳисобдир. Бу тафовут уч қисмдур: бири авомдур (*оддий халқ*), бири хослардур, бири хосларнинг хосидур. Авомлари ҳайвон сифат ва йиртқич сифат; еб-ичиб ухласа, шунга хурсанд бўлади. Тоатлари ясан – тусан, ибодатлари зийнатларини намойиш қилиш. Шиорлари – исломдан ғафлат ва мақсадлари фисқ-фасод билан шуҳрат қозониш. Хусусиятлари – иблислик ва девлик, одатлари-макр ва кудурат. Ўй- фикрлари – алдов ва маккорлик, тақволари – ситаму ғаддорлик. Ситаму жавфо қилишда дев улар олдида соддалик қилади. Қариндошлар орасини бузмоқ улар учун гўё масжид куришдек, ноҳақ қон тўкиш эса ўликни тирилтиришдек яхши ишдир... Аммо хоссал-хослар буларнинг бутунлай аксидирлар. Улар ҳақшуносдирлар, тилларида ҳам Ҳақ, кўнгилларида ҳам Ҳақ зикри. Ислом уламолари улардан фойда умид қиладилар. Авлиёлар уларнинг нафасидан фойда оладилар. Пайғамбарлар ва авлиёлар уларни мақтаганлар. Иффат ипларидан бошларида ёпинчиқ ва исмат (*поклик, маъсумлик*) пардасидан юзларида ҳижоб, шу ҳижобни уларнинг юзларидан Ҳақ таоло қироқ қилмасин ва зарарли шамол туфайли бу ҳижоб у юздан тушмасин [2, 57 б.], - дея ёзади.

Алишер Навоий эзгулик ва ёвузлик, яхшилик ва ёмонлик, ижобий хислатлар ва салбий иллатларни ўзаро қиёсий таққослаш орқали ўқувчига тақдим этади. Бунда мутафаккир “Ёмонни кўрмасдан туриб, яхшининг қадрига етмас киши” иборасига амал қилиб, ёмонликни тартибсизлик келтириб чиқарувчи сифатида ва яхшиликни эса тартиб ўрнатувчи омил сифатида келтиради ва уларга ўзининг муносабатини билдиради. Салбий хислатларнинг ёмонлигини бўрттириб кўрсатиш орқали улардан тартиб ясовчи сифатида фойдаланиб, кишиларни ёмонликлардан сақланишга чақириши оддийликдаги мураккаблик тамойилининг акс этишидир [5, 137 б.].

Ҳазрат Навоий ёмон хулқ-атворли хотинлар хулқининг мураккаблиги боис улардан атрофдагиларга қандай ёмонликлар етиши мумкинлигини олдиндан башорат қилиб бўлмаслигини айтиб, ҳар қандай вазиятда ҳам уларга сабрли бўлишга чақиради. Буюк шоир хотинларнинг авом, хос ва хослар хоси каби уч қисмга бўлинишини айтиб, авомлари йиртқич ҳайвон сифат бўлиб, еб-ичиб

ухласа, ясан-тусан қилиб, зийнатларини намоиш қилса хурсанддир, дейди. Уларнинг ишлари яхшиликка ёмонлик қилиш, асал келтирганга найза уриш, ўзгаларга ситам етказишдан иборат. Улар учун қариндошлар орасини бузиш ва ноҳақ қон тўкиш савоб иш кабидир, дея ёмон феъл-атворнинг ва умуман ёмонликнинг мураккаблигига қайта - қайта далолат қилади.

Хулоса қилганда, Алишер Навоий “Махбуб ул-қулуб” асарида инсон ҳаётининг жуда кўп масалалари қаторида оила қуришга доир панду-насихатларини, ҳаётий хулосаларини ҳам баён этади. Турмушнинг бахтли ва иқболли бўлиши эр ва хотиннинг хулқ – атворига, бурч ва вазифаларни қай даражада ҳис этишларига боғлиқлиги ҳаётий мисоллар билан очиб берилади. Яхши жуфт танлаш орқали киши эришадиган саодат ва шунингдек, ахлоқсиз, ҳаёсиз, иқболсиз хотинлардан етадиган ситам ва ҳалокатлар санаб ўтилади. Ёмон феъл-атворга хос бўлган бошқалардан айб қидириш, ғийбат ва ёлғон тухмат қилиш, ҳақлигини даъво қилишда ҳаёсизлик, бетга чопарлик қилиш, обрўсизлантириш орқали юз кизартириш каби иллатлардан покланишга даъват этилади. Инсон бисотидаги энг қимматли гавҳар ҳисобланмиш - ҳаё, ибо, орномус каби муқаддас туйғулар турмушнинг иқболли бўлишини таъминлашда муҳим аҳамиятга эгаллиги таъкидланади. Шубҳасиз, ҳазрат Навоий ўғитларига амал қилиш киши ҳаётининг бахтли ва саодатли бўлишига хизмат қилади.

References / Адабиётлар рўйхати / Список литературы:

1. Avloniy, Abdulla. Turkiy guliston yuohud axloq//Электрон ресурс http://ferlibrary.uz/f/abdulla_avloniy_turkiy_guliston_yoxud_axloq.pdf (Мурожаат санаси 11.06.2020)
2. Навоий, Алишер. Махбуб ул-қулуб. (Қалбга махбуб ҳикматлар ва ҳикоятлар). Ҳозирги ўзбек тилига таъдил.Т.: Sano-standart, 2018. -189 б.
3. Ҳаққул, Иброҳим. Навоийга қайтиш//<http://www.e-adabiyot.uz/kitoblar/maqolalar/856-navoiyiga-qaytish.html> (Мурожаат санаси 22.07.2020)
1. Президент ажримлар сони ортаётганига бепарво раҳбарларни танқид қилди//Электрон ресурс// <https://www.gazeta.uz/uz/2019/12/29/divorce/> (Мурожаат санаси 22.07.2020).
4. Турсунов, Бахтиёр. Алишер Навоийнинг комил инсон таълимотида мураккабликдаги оддийлик тамойили (“Махбуб ул-қулуб” асари мисолида)//Имом Бухорий сабоқлари журнали, 2020, №3. 137-139 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV қурултойидаги нутқи.//Электрон ресурс <https://www.gazeta.uz/uz/2017/07/01/nutq> Мурожаат санаси 25.08.2020).